

Лілія СОЛОДКА,

orcid.org/0000-0001-9153-8495

аспірантка кафедри української літератури

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

(Полтава, Україна) *liliasolodka@ukr.net*

«ПОЇЗД ТОЧНО ЗА РОЗКЛАДОМ» Г. БЕЛЛЯ ТА «ЧОРНЕ СОНЦЕ» В. ШКЛЯРА: ВОЄННА СЕМАНТИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснено типологічний аналіз воєнної мілітарної прози часів Другої світової війни німецького письменника Г. Белля та українського роману сучасної російсько-української війни В. Шкляра. Твори розглядаються під кутом зору мілітарної парадигми через онтологічну та аксіологічну канву. Світова турбулентність диктує свої правила, тож література покликана зобразити воєнну кон'юнктуру через призму закоріненості у власне Я, долі та життя предків. Етнонаціональні і ментальні чинники дозволяють простежити поетикальні особливості аналізованих творів, інтертекстуальні, міфологічно-архетипні та наратологічні домінанти задля аналізу та синтезу порівняльного аналізу німецького й українського полотен.

Мета статті полягає в порівняльному аналізі художньої реалізації мілітарного епосу в українській та німецькій літературах, зокрема у художніх полотнах Г. Белля «Поїзд точно за розкладом» та В. Шкляра «Чорне Сонце».

Методологічною і теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених (філософів, критиків, теоретиків та істориків літератури). Загальнотеоретичні засади роботи ґрунтуються на працях Е. Ряшка, Л. Остапенка, М. Гуменного, В. Гуменної, Н. Зайки, Л. Гладун, В. Бондаренко, О. Гонюк, Т. Дзись, О. Петраш, С. Журби та інших. Проблема війни як явища репрезентовано у студіях Н. Черниш, Н. Герасименко, М. Рябченко. Методологічний базис воєнної тематики моделюється у розвідках Д. Затонського, О. Сидоренко, Я. Кулінської, І. Феценка, Р. Гули, А. Голоти та інших.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше здійснено компаративний аналіз німецького твору Г. Белля «Поїзд точно за розкладом» та українського роману В. Шкляра «Чорне Сонце». Йдеться передусім про жанрове та типологічне порівняння, диференціацію героїв, подій, явищ; співвіднесення алюзійності та інтертекстуальності обраних текстів, їх місце у світовому воєнному дискурсі.

Висновки. Типологічний аналіз аналізованих творів уможливив простеження архетипу жінки-матері як першооснови буття під кутом зору духовної вертикалі німецької та української художньої теорії, показу мужності, відважності та витривалості українських військових, котрі ревно боронять рідну землю. Вкотре доведено, що війни в усі часи обструкційно впливають на людину, руйнують її духовний та фізичний потяг до щасливого життя. Національні архетипи та онтологічні константи здатні порятувати людей і піднести їх до морального катарсису.

Ключові слова: мілітарний дискурс, компаративістика, поетикальні домінанти, воєнна проза, деструкційне тло, світова турбулентність.

Lilija SOLODKA,

orcid.org/0000-0001-9153-8495

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

(Poltava, Ukraine) *liliasolodka@ukr.net*

«THE TRAIN WAS ON TIME» BY H. BELL AND «THE BLACK SUN» BY V. SHKLYAR: MILITARY SEMANTICS THROUGH THE PRISM OF COMPARATIVE ANALYSIS

The article carries out a typological analysis of the military prose of the Second World War by the German writer H. Bell and the Ukrainian novel of the modern Russian-Ukrainian war by V. Shklyar. The works are considered from the point of view of the military paradigm through the ontological and axiological canvas. World turbulence dictates its own rules, so literature is meant to depict the war situation through the prism of rootedness in one's own self, fate and life of ancestors. Ethno-national and mental factors allow us to trace the poetic features of the analyzed works, intertextual, mythological-archetypal and narratological dominants for the analysis and synthesis of a comparative analysis of German and Ukrainian canvases.

The purpose of the article is a comparative analysis of the artistic implementation of the military epic in Ukrainian and German literature, in particular, in the works of art by H. Bell «The Train Was on Time» and V. Shklyar «Black Sun».

The methodological and theoretical basis of the research were the works of domestic and foreign scientists (philosophers, critics, theorists and historians of literature). The general theoretical principles of the work are based on the works of

E. Ryashko, L. Ostapenko, M. Humenny, V. Humenna, N. Zayka, L. Gladun, V. Bondarenko, O. Honyuk, O. Petrash, S. Zhurba, M. Petrashchuk, K. Rodyk, P. Solodko, A. Mykolayenko, R. Kharchuk and others. The problem of war as a phenomenon is represented in the studios of N. Chernysh, N. Gerasimenko, and M. Ryabchenko. The methodological basis of the military theme is modeled in the intelligence of D. Zatonsky, O. Sydorenko, I. Feshchenko, R. Gula, A. Golota and others. The scientific novelty of the work is determined by the fact that, for the first time, a comparative analysis of the German work by H. Bell «The Train Was on Time» and the Ukrainian novel «Black Sun» by V. Shklyar. It is primarily about genre and typological comparison, differentiation of heroes, events, phenomena; correlation of allusion and intertextuality of the selected texts, their place in the world military discourse.

Conclusions. The typological analysis of the analyzed works made it possible to trace the archetype of the woman-mother as the primary foundation of existence from the perspective of the spiritual vertical of German and Ukrainian artistic theories, showing the courage, bravery and endurance of the Ukrainian military, who zealously defend their native land. To prove once again that wars at all times have a destructive effect on a person, destroy his spiritual and physical desire for a happy life. National archetypes and ontological constants can save people and elevate them to moral catharsis.

Key words: *military discourse, comparative studies, poetic dominants, war prose, destructive background, world turbulence.*

Актуальність проблеми. Воєнна парадигма поч. XXI ст. відіграє визначальну роль у сьогоденні як українців, так і світу, тож психологічне, ідейне, морально-етичне навантаження мілітарної семантики демонструє її домінуючу роль у міжкультурному соціумі. Проблема війни й індивіда посідає чільне місце в контексті як соціологічної, так і художньо-літературної канви. Із часів виникнення світобудови, а також у найперших літературних працях та пам'ятках, гостро звучать мілітарні судження, причинно-наслідкові модули та шляхи розв'язання і згладжування гострих воєнно-політичних кутів.

Питання війни повсякчасно привертає увагу філософів, письменників, митців, котрі через силу розуму, обов'язку і почуття осмислюють семантичний, психологічний, моральний полігон воєнного мистецтва. В епоху Середньовіччя, Відродження, Нового часу гостро замислювалися над проблемою війни, тож в ідеях Е. Роттердамського (1466–1536), Я. Коменського (1592–1670), Ж. Руссо (1712–1778) звучать суворі заклики проти деспотизму, відтак превалює світ із гуманістичними устремліннями. Стрижневими є положення воєнного нарративу родоначальника німецької класичної філософії Е. Канта (1724–1804), зокрема у трактаті «До вічного миру» 1795 р., йдеться про війну як зло, що несе за собою тяжкі наслідки і здатна лише знищувати культурні здобутки людства. Варто наголосити, що утопічна ідея Просвітництва, яка зростилася у «Теорії вічного миру» герцогом Сюлі (1634), демонструвала об'єднану унію християнських народів, подібну до Священної Римської імперії. Зацікавлення проблемою дало можливість Е. Кантові осмислити проблеми релігійного та глобального дискурсів і ролі народу в них. Умотивований ріст та розвиток державотворення здатний у майбутньому створити ідею вічного миру та нівеляцію пекельних воєн. Послідовні твердження провадив представник німецької класичної філо-

софії Й. Фіхте (1762–1814), зокрема розглядав монархічні держави як постійну загрозу мирному соціуму, позаяк бажання універсальності окремих держав превалює над ідеєю вічного миру. У час війни Росії в Україні особливо гостро осмислюються нарративи філософів. Крізь призму історичного розрізу, простору і часу знаходимо відповіді на насущні питання. Й. Фіхте слушно запевняв, що тільки сила змушує агресора дійти до миру, тож сьогодні українці з провідною допомогою світових лідерів так героїчно, відважно, стоїчно, натхненно боронять кожен міліметр рідної території. Німецький філософ XIX ст. Г. Гегель (1770–1831) наголошував на тому, що лиш ті держави, котрі не піклуються про здоров'я країни у мирний час приречені на хворобу ворожості та загарбництва з боку ласих держав, тож дбати про країну – стрижневий обов'язок влади та громадян. Домінуючим фактором у розвитку держави, на думку гуманістів, має бути свобода як найвища цінність та пріоритет.

Послідовні нарративні вчення філософів проливають світло на мілітарне тло міжвоєнного, воєнного та поствоєнного періодів у контексті глобалізації, модернізації та гуманізації суспільства, однак слушні та перевірені перестороги любу мудрив демонструють неідеальний світ із філософією життєвих практик у світлі воєнного дискурсу. Війна в усі часи засвідчує нівеляцію будь-яких моральних засад, філософських постулатів та моральних суджень. Непоправною та незворотною трагедією для людської цивілізації є війна в іпостасі смерті, каліцтва, втрати, переселення тощо. Тяжкі та незворотні наслідки згуби людських життів та долі репрезентовані в історичних полотнах, підручниках, літературних виданнях тощо. Новий моральний катарсис відкриває світові завісу циклічного протистояння та двобою тирана й жертви, загарбника й оборонця, злодія й хлібороба.

Війна Росії в Україні на початку XXI ст., яка почалася щонайменше з 2014 р., засвідчує ретро-

спективну композицію воєнних практик, що циклічно повторюють свою первозданну руйнівну місію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творча воля й духовно-естетичний потенціал німецького гуманіста Г. Белля цікавили коло науковців, зокрема Д. Затонського, А. Карельського та інших, до того ж, у періодичних виданнях є окремі студії Ю. Горідька, Г. Логвіна, М. Рудницького, однак комплексного дослідження наразі немає, у цьому і полягає актуальність нашої роботи. Наукове осмислення творчого доробку романіста-містика Василя Шкляра, зокрема у рецензіях Б. Пастуха, А. Венцковського, М. Петрашука, К. Родика, П. Солодько, А. Миколаєнка, Р. Харчук та інших, аналіз роману «Чорне Сонце», висвітлено у сучасних дослідженнях О. Сазанової, Н. Янкової та інших, однак компаративні дослідження у контексті німецько-української художньої динаміки відсутні, тож у цьому вбачаємо наукову перспективу аналізованої роботи.

На часі постає компаративне дослідження художніх зразків періоду Другої світової війни через ідеостиль Г. Белля у романі «Поїзд точно за розкладом» та сучасного воєнного полотна В. Шкляра «Чорне Сонце», яке неминуче переплітається із сьогоденням України, зокрема повномасштабною війною Росії в Україні від 24 лютого 2022 року. Семантичні коди мілітарного дискурсу дозволяють простежити типологічну схожість та відмінність німецько-українського дискурсу в контексті війни як світового турбулентного явища, яке обструкційно впливає на людську свідомість.

Мета статті. Посилення інтересу до мілітарного дискурсу обумовлене світовим занепокоєнням у передчутті Третьої світової війни, тож маємо на меті простежити історичні та поетикальні доміанти творчості німецького письменника Г. Белля через призму Другої світової війни та українського прозаїка В. Шкляра у контексті сучасної російсько-української війни. На часі постає необхідність пошанування українських воїнів, які стоїчно боронять кожний міліметр рідної території.

Виклад основного матеріалу. Неоціненна спадщина німецького глибокого романіста, талановитого перекладача і блискучого представника «літератури моральної відповідальності» Генріха Белля (Heinrich Böll, 1917 Köln – 1985 Kreuzau-Langenbroich) задекларувала повоєнній Європі та всьому світові золоті зразки гуманізму, антифашизму та моральних догм. Цінний внесок німецького гуманіста вражає: близько сорока томів, що просякнуті мотивами пристрасного людиноцентризму та палкого антифашизму. Ще з раннього

віку хлопець мав неабиякий талант (писав вірші й оповідання), згодом продемонстрував свідому вольову позицію: відмовився від вступу до спілки фашистської молоді. Як не намагався Генріх Белль уникнути військової фашистської муштри, однак у 1939 його було призвано до німецьких воєнних лав. Гуманістична душа, свідомий розум та внутрішня незламна воля так і не дозволили жодного разу скористатися смертельною зброєю, натомість воєнне деструктивне тло сформувало внутрішні стрижні та письменницькі мотиви задля опису жалюгідного, потворного, обструкційного воєнного світу. Як не парадоксально, проте саме воєнне тло відкрило письменникові географічні та ментальні знання окупованих країн, затлумлених війною, зокрема Францію, Польщу, Румунію. Дуже знаково, що побувавши в Україні у 1943 році (Галичина, Волинь, Львів, Закарпаття, Херсон та ін.), автор описав свої враження від сильної, незламної, нескоренної землі. Окрім того, у полотнах Г. Белля, власне на українській землі, німці зазнають нечуваних втрат і поразок. Втім і сьогодні Україна протистоїть неблаганному ворогові, та заручена підтримкою передових країн, зокрема Польщі, Німеччини, США, Великобританії та низкою інших демократичних держав. Змінюються вороги, союзники, та незмінними залишається щира синівська любов до рідної матері та кровний обов'язок захищати єдину, Богом дану святу землю.

На долю гуманіста Генріха Белля випало ряд переломних моментів: поранення, полон, однак усі відчуття автор-воїн (котрий жодного разу не скривдив людини) виписав на вічне полотно своїх вершинних творів, які сьогодні із незмінним зацікавленням ми всотуємо, бо в цих літературних зразках тяжкі сльози втрат і морального падіння людства. Вояк, шпиталець, військовополонений і, зрештою, письменник – ось такий ланцюг людської долі представника німецької антифашистської літератури. Член літературної асоціації «Група 47», тої групи, котра впродовж 20 років проливала світло на неминуче осмислення та спокуту фашистського лиха, спричиненого Другою світовою війною. Прозаїк, новеліст Генріх Белль гідно поцінований: у 1972 році отримав найвищу світову нагороду Нобелівську премію. Згодом творчий доробок автора шириться та схвально сприймається світом у тяжкі роки поствоєнного часу. Творча воля й індивідуальність Генріха Белля надихнула його створити вершинні зразки епічних полотен, зокрема романи: «Де ти був, Адаме?» («Wo warst du, Adam?», 1951), «І не промовив жодного слова...» («Und sagte kein

einziges Wort", 1953), «Дім без господаря» («Haus ohne Hüter», 1953), «Більярд о пів на десяту» (Billard um halbzehn, 1959), «Груповий портрет з дамою» («Gruppenbild mit Dame», 1971), «Дбайлива облога» («Fürsorgliche Belagerung», 1979), «Солдатська спадщина» («Das Vermächtnis», 1985); повісті: «Поїзд точно за розкладом» («Der Zug war pünktlich», 1949), «Хліб ранніх років» («Das Brot der frühen Jahre», 1955), «Очима клоуна» (Ansichten eines Clowns, 1963), «Втрачена честь Катаріни Блум» («Die verlorene Ehre der Katharina Blum», 1974), «Ким виросте хлопчина, або Щось про книжки» («Was soll aus dem Jungen bloß werden?») oder: «Irgendwas mit Büchern», 1981); оповідання: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» («Wanderer, kommst du nach Spa», 1950), «Самовільна відлучка» («Entfernung von der Truppe», 1964), «Кінець одного відрядження» («Das Ende einer Dienstfahrt», 1966), «Анекдот про зниження трудової моралі» («Anekdote zur Senkung der Arbeitsmoral», 1963); щоденниковий дискурс: «Ірландський щоденник» («Irisches Tagebuch»). Не дивно, що популярність автора не обмежується локально, натомість дуже швидко знайшла своїх читачів (переклад здійснено понад 40 мовами). Для українського реципієнта твори стали доступними завдяки блискучим перекладам Г. Сварник, Г. Лозинської, О. Саніченка, Є. Поповича, Є. Горевої, П. Соколовського, О. Логвиненка, Ю. Лісняка. Індивідуальний стиль німецького класика високо цінується, це засвідчують відзняті фільми за мотивами романів, а також документальні стрічки про автори.

У нашій студії зупинимося на аналізі романної спадщини автора, зокрема художнього полотна «Der Zug war pünktlich» (1949), у якому репрезентована згубна доля окупантів, котрі опинилися на чужій землі, хоч і не зі своєї волі. Приречені на загибель, герої твору намагаються встигнути знайти час для мистецтва, позаяк лише воно не підкорюється воєнно-смертельній муштрі та координатам часу. Поїзд символізує бурхливе й водночас неспокійне, шумне, сповнене тривоги, життя; кінець зупинка зображує завершення земного шляху та демонструє скороминушість і приреченість людського буття.

У царині української містичної прози жваво, наполегливо, талановито творить “батько українського бестселера” Василь Шкляр (Черкащина, 1951). Блискучий письменник, визначний перекладач, відомий редактор, прогресивний журналіст, активний громадсько-політичний діяч, ідейний політик, член Національної Спілки письменників України (від 1978) та Асоціації укра-

їнських письменників (від 1999). Від 1995 року автор удостоєний престижних премій та нагород:

«Золоте перо» (1995), «Золотий Бабай» (1999), «Коронація слова» (2002), «Спіраль століть» (2003), лауреат Національної премії імені Т. Г. Шевченка за твір «Залишенець. Чорний ворон», та через політичні переконання від премії відмовився (2011), «Золотий письменник України» (2015), нагороджений низкою літературних премій імені Василя Симоненка (2019), Михайла Коцюбинського (2020). Не дивно, що Василь Шкляр утвердився у літературному просторі, декларуючи безсмертні українські полотна, насичені історичною українською колоритністю та барвистістю. Жвавий попит читачів обумовлений невпинною цікавістю та необхідністю пізнання сучасного вітчизняного духовного простору, котрий би пробуджував національну свідомість та естетично збагачував моральну вертикаль української нації. Тріумфальна романістика автора невпинно шириться світовою траєкторією, відтак перекладена англійською, болгарською, вірменською, шведською, словацькою та іншими мовами.

Епічні полотна «Сніг» (1974), «Хто твій Остап, Соломіє?» (1977), «Праліс. Тінь основи» (1986), «Ностальгія» (1989), «Ключ» (1999), «Елементал» (2001), «Кров кажана» (2003), «Залишенець. Чорний ворон» (2009), «Маруся» (2014), «Чорне сонце» (2015), «Троща» (2017), «Характерник» (2019) наповнюють царину морально-етичних координат та втілюють універсальні духовні засади. Актуальність до письма В. Шкляра зумовлена історичною та соціально-політичною прерогативою із органічними рисами національного менталітету. У нашій розвідці ми зупинимося на знаковому й дуже символічному творі автора із промовистою назвою «Чорне Сонце» (2015), який у синхронно-діахронному вимірі координує із подіями сьогодення.

В. Шкляр – натхненник і рушійна сила українського поступу, котрий через глибоку силу слова, можливості культури, глибину міфології, закорінення в історію, безсмертність живопису занурює читача у синергію духовного опертя. Роман «Чорне Сонце або Дума про братів Азовських» (2015) пронизаний аксіологічними домінантами, провідною особливістю яких є альянзи в царині філософії, фольклору, літератури, історії тощо. Подвійна назва роману вказує на підтекст до народної балади «Дума про братів Азовських», поетикальною особливістю якої є братня єдність, нескореність задля побудови сильної держави.

В. Шкляр в одному із інтерв'ю зазначає: «Мене часто запитували: «Чи будете ви писати про війну

теперішню? Бо, мовляв, з'явилися такі герої як Чорний ворон. Я ж казав, що сьогодні таких немає, їх винищили на генному рівні. Такого героя я побачив під час однієї зі своїх презентацій на сході. До мене підійшов юний симпатичний хлопчина і сказав: «Я прочитав «Чорного ворона». Покажіть де вмерти за Україну?» Я йому відповів, що час настане і він сам побачить, коли буде пора війни. То було вже гостре передчуття якихось змін. Минув час, я цього хлопця Сашка зустрів на Майдані. Він був у лавах криворізьких повстанців, які завжди були першими, а потім прямо з майдану пішли на війну. Таємно пішли. Зодягнувши на себе лише чорні дешеві спецівки цивільних охоронців. Із озброєння були лише арматури, у деякого пістолети і мисливські рушниці. Фактично поїхали на Донбас голіруч» (Шкляр, 2015).

Про наявність прототипа до реального азовця Сашка із позивним «Художник» (у романі позивний «Маляр») автор говорить із особливою гордістю: «Цей твір написаний з натури. Азовці фактично самі його написали. Я казав, що рано звертатись до теми війни, бо її треба переосмислити з відстані часу. Але трапився такий випадок, який ліг сам у таку філософську притчу і я не втримався, написав невеликий роман. Хоча це роман про сучасність, усі герої пов'язані між собою одвічною боротьбою українців з москалем» (Шкляр, 2015).

Символічною й особливою є згадка, власне, про братів азовських із проекцією до турбулентного сьогодення, а саме героїчний спротив щодо воєнної агресії РФ полку «Азов» на території «Азовсталі». Подібні типологічні паралелі не є випадковими, позаяк сьогодення – наслідок історичного вектору української нації протягом віків. Пасіонарність українських військових, здатність до самопожертви заради світлого й вільного майбутнього України дивує світ, відтак до божевільня лякає ворога й вкотре доводить, що Збройні сили України – гідні нащадки козаків, які через плин віків змушують світ дивуватися українській витривалості, силі духу та національній незламності. Українські військові до 20 травня 2022 року героїчно боронили територію «Азовсталі», після захоплення об'єкту російськими військами українських оборонців було відправлено до колонії Оленівки. Ворог вкотре показав істинне обличчя, відтак у ніч на 29 липня 2022 року було здійснено терористичний акт, як наслідок загинуло 53 українських військових, ще 130 були важко поранені. Реалії сьогодення показують страшну історичну канву, обпалюють душі й тіла українців, та все ж доводять незламність та неподільність української нації духовно та фізично.

В. Шкляр у романі «Чорне Сонце» моделює зв'язок поколінь, який однозначно перемагає будь-які колонізаторські режими. Історична канва твору вражає, позаяк невеликий роман було написано після зустрічі з військовим із полку «Азов», котрий питав поради в письменника, як бути зі стародавньою скульптурою скіфської баби. В українській традиції кам'яні баби – це ідоли-обереги, котрим налічується понад 6 тисяч років. Відомо, що до оберегів українці ставляться особливо трепетно й священно. Саме оберег рятує від ворожих куль головного героя на початку твору. «Вона стояла серед розбомбленого подвір'я голаголісінька – сама богиня Лада – і всією собою кликала мене до себе. Не можна сказати, що вона аж так уже сяяла вродою – мала трохи обвислі груди, руки тримала складені внизу живота, ніби насамперед хотіла захистити своє лоно, – але її обличчя було загадковішим за усмішку Мони Лізи» (Шкляр, 2018: 9).

Присутність жіночого оберегу – аксіологічна домінанта твору, позаяк скіфська баба, себто мати, жінка здатна захистити, попередити захисників про ймовірну небезпеку. Головний герой Маляр, від імені якого написаний твір, із фольклорною протяжністю осмислює минуле, накладаючи проекцію на сучасне та майбутнє: «Я підвівся і став її розглядати. Скіф'янка мала зовсім невиразне обличчя, обшмугляне тисячолітніми дощами, вітрами, негодами, і на тому обличчі не було ні рота, ні носа, ні губ, лише проглядали виїмки очей, і мені ввижалося, що вона прозирає мене тими очима наскрізь. У неї були продовгуваті обвислі груди (мабуть, через те її називають бабою), а найвиразніше, що вона мала, – це руки, цнотливо складені внизу живота, і в тому був, як на мене, якийсь особливий знак, була якась глибинна суть, якої я ще не міг збагнути, але мені чомусь стало моторошно» (Шкляр, 2018: 15). Діалог між військовими з полку «Азов» засвідчує не лише витривалість фізичної міцці, а й глибоку закоріненість у минувшину, себто в фольклор, історію, літературу. Сила спротиву проти одвічного ворога полягає не лише у збройному протистоянні, а й насамперед у духовній вертикалі: « – Їх [скіфських баб] ставили біля святилищ у місцях особливої енергетики. Тобто такі кам'яні фігури позначали місця, де можна було набратися енергії. <...>. – І не лише фізичної енергії. Там можна було зміцнитися й на силі духовній. Наші предки вміли безпомилково визначати такі місця. <...>. – Потім і самі ці кам'яні фігури вбирали в себе неймовірну силу і магнетизм. Їх робили і ставили в особливих місцях за повелінням

верховних волхвів-жерців. <...>. Скульптори кажуть, що для створення досконалої статуї треба всього-на-всього прибрати з кам'яної брили зайве. Розумієш? А наші пращури робили скульптури з таким принципом, щоб кожен сам у власній уяві міг відкинути зайвий камінь і побачити свою дружину, чи матір, чи богиню, чи кохану...» (Шкляр, 2018: 60).

Велика мета українських військових полягає не лише у відвоюванні власних територій, а й у збереженні народних цінностей. Відтак головний герой роману мріяв про те, аби забрати скіфську бабу з-під обстрілів, у цій благородній місії йому допомогли побратими із позивними «Стер» та «Сіроманець»: «Я заляк, я остовпів, я закам'янів. Переді мною стояла Вона. Стояла, як і я, закам'яніла, дивлячись на мене ледве помітними виїмками очей. У неї не було ні носа, ні рота, нічого у неї не було, крім грудей та рук, складених унизу живота. <...>. Так воно було чи не так, але мені ввижалося, що вона прийшла сюди сама, я все ще не вірив своїм очам і підійшов до неї. Зайшов зі спини й побачив три зарубини від осколків, призначених для мене. Я провів по них пучками пальців. Потім зайшов спереду і несміло, дуже несміло, торкнувся долонею її живота. Він був теплий. Тисячолітня праматір тримала обома руками свого живота, в якому теплилося життя. Життя, життя...» (Шкляр, 2018: 107).

Жахлива реальність, невблаганна лють хижого ворога щоденно забирає людські долі, та попри це всепереможним акордом бринить і народжується нове життя із глибокою закоріненістю у життєву канву своїх великих предків.

Інтертекстуальні наративи філософсько збагачують та творчо обрамлюють роман. Козацькі імена, зокрема Байди, Кривоноса, Гонти та інших, згадка про Володимира Великого та Тризуб. Ремінісценції з боку літературних персоналій, зосібна Марусі Чурай, Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Василя Симоненка засвідчують обізнаність українських військових, яких до глибини душі обпікає полум'яне бажання порятувати свою культуру, поставити її на духовну вершину світового Олімпу. У тканині твору порушено питання двомовності, політичної неоднозначності, пасіонарності, самопожертви, історичної свідомості тощо. Сьогодні мілітарна інтелігенція посідає ієрархічну верхівку суспільства, позаяк оберігає як територіальну цілісність, так і духовне оперття нації.

Роман «Чорне Сонце» свічкою пам'яті згадує героїв, глибоко пронизує символічністю, магичною силою поступу, лінійно відкриває таємниці до духовної формації мілітарного осередку укра-

їнської держави, засвідчуючи непереможність, незламність, характерність українських доблесних вояків. Подвійна назва роману алюзієно впливає із балади про трьох братів азовських, схожими до балади є також побратимами в аналізованому романі, а саме: Хома, Аксьон та Сократ. Ворожі кулі забрали життя Хоми та Аксьона, зробивши їх безсмертними: «Доля вирішила, що якщо вже друзі-нерозливовода, то нерозливовода навіки» (Шкляр, 2018: 46).

Художня деталь чорної сливи, темного від болю і смерті сонця обпікає серце Маляра, котрий дізнається про загибель друзів: «Вибухи стрясає землю вже тут і там, кулі чухрали на деревах гілля і листя, а сливи не падали. Не знаю, що мені сталося. Я підійшов, зірвав одну – круглу, чорну, солодку, як мед. Світ крутився довкола мене, а я стояв і їв – може, востаннє в житті? – чорну сливу. І стояло наді мною високо в zenіті сонце, я дивився на нього і зовсім не мружився, бо воно не пекло, не палило і вже не світило. Сонце було чорне. Воно увійшло у Сварогову ніч, увійшло в саму серцевину ночі Сварога» (Шкляр, 2018: 46). Життя і смерть у вічному протистоянні, у дуальній взаємодії відкривають перед героями новий моральний катарсис, даруючи життя задля перемоги над ворогом та гідну пошану для доблесних синів люблячої матері.

Головний герой роману засвідчує: «І тільки ми, азовці, втаємничені у заповіді наших предків-укрів, бачимо у формі і рунах цієї кулі-м'яча не що інше, як Чорне Сонце. Сонце, яке не спалило нам душі, а, пов'язавши променем-пуповиною з предками, живило нас вірою, силою і любов'ю» (Шкляр, 2018: 108–109).

Те, що відбулося учора – вістря перемоги сьогодні, тож високий чин зв'язку поколінь є найпереможнішою зброєю у вічному протистоянні з ворогом.

Як і роман «Чорне Сонце», так і психологічна проза Генріха Белля «Поїзд точно за розкладом» моделює згубний вплив війни на життя особистості. Головні герої – незаплямовані індивіди, фізичне й духовне життя яких нещадно зламала війна. У повісті «Поїзд точно за розкладом» йдеться про 24-річного юнака, Андреаса, котрий точно певен: «скоро я помру, десь між Львовом і Чернівцями. Моє життя – це лише певна кількість кілометрів, шматок залізничної колії» (Белль, 2014). Потік свідомості німецького головного героя, як і в українському аналізованому романі, змушує пригадати родинні візії поколінь, відшукати згубні віяння й помилки предків, аби кінець-кінцем віднайти себе у воєнному світі

й зрозуміти логістику буття через призму віків й часових координат. Твір переповнений філософськими та естетичними переконаннями автора з гуманістичними устремліннями, відтак Андреас розуміє, що навіть найбільше лихо війни меркне перед силою мистецтва, зокрема музикою, поезією тощо. Ремінісценції, алюзії, відступи увиразнюють твір, надаючи йому особливого шарму та інтермедіальності, що свідчить про типологічну схожість із українським художнім полотном. Спільними для обох творів є образ жінки у дзеркалі матері, сестри, коханої, подруги, яка дарує чоловікові силу захисту, помочі, кохання, підтримки, себто відкриває вічну парадигму жіночого начала й особливого призначення її у світі. Малеяр із роману «Чорне Сонце» відчуває магічну силу покоління через образ скіфської баби, ототожнюючи її із першоосновою жінки-матері. Із особливим трепетом та синівською любов'ю Малеяр розповідає про неї коханій Ангеліні (називав її Ангелом), по-особливому щиро захоплюється силою жіночого магнетизму. На противагу йому, Андреас із роману «Поїзд точно за розкладом» відчував платонічну силу кохання до дівчини, котру бачив лиш один раз в житті, втім любив її так сильно, що ладен був життя віддати заради коханої. На його шляху, незадовго до смерті, з'явилася жінка, котра пробудила в душі німецького юнака найтонші порухи, довела, що кохання – найпрекрасніше почуття, яке сильніше за смерть. Жінка-берегиня саможертвовно рятувала коханого від смерті, занастивши і своє життя. Жінка-полька, Оліна, котра протягом війни таємно робила доноси на німецьких солдатів та офіцерів раптом усвідомила, що німець Андреас зовсім не винний, а є лиш інструментом у руках великої фашистської машини. Екзистенційні наративи Андереса відкривають завісу до світу тих, хто не визнавав згубний режим: «Життя гарне, думає він, життя було чудове. За дванадцять годин до смерті я, хоч уже й запізно, повинен визнати, що життя гарне. Я був невдячним, я не визнавав, що на світі існують прості людські радощі. А життя все одно було гарним. Він червоніє від збентеження, червоніє від страху, червоніє від каяття. Я справді заперечував, що на світі існує людська радість, що життя все-таки було гарне. Я прожив нещасливе життя, безталанне життя, можна сказати, щомить страждав під цією їхньою огидною уніформною, вони затуркали мене до нестями, змусили проливати свою кров на їхній війні, в прямому розумінні проливати кров, я був тричі поранений на їхніх так званих полях честі: тоді, під Ам'єном, далі – під Тирасполем, а потім – у Нікополі, і не бачив

нічого, тільки паскудство, кров і лайно, і дихав тільки пилюкою і бідною...» (Белль, 2014).

Оліна та Андреас зустрілися у фатальний час життєвої обструкції, однак навіть останній день земного життя увічнили мистецтвом безсмертя. Музика – ось що сильніше за неминучу смерть: «Музика була подібна до вежі, що здіймалася вгору сама по собі, зводячи усе нові й нові поверхи. Ця вежа пориває його за собою, вона, наче джерело, що несподівано прорвалося з найглибших земних надр, могутнім струменем з шаленою силою винесла його з похмурих доісторичних часів до світла, до світла. І, сповнюючи щасливою мукою, ця сила підносить його вгору, підносить проти його волі, хоч він усвідомлює й розуміє, що скоряється чистій і могутній силі музики. Він, здавалося, поринув у якусь невагому болочу радість, яка, підносячи його, водночас змушує переживати всі муки й зусилля людини, що долає цю вершину. Це духовність, це ясність, яка приходить на зміну людським помилкам. Що за неймовірно чиста, прозора гра величезної спонукальної сили. Так, це Бах, хоч Оліна казала, що так і не навчилася грати Баха... а може, це зовсім і не вона грає... може, це грають ангели... ангели чистоти... які співають у прозорих, світлих палацах... Світло, світло, о господи... яке сліпуче світло...» (Белль, 2014).

Вони, Андреас та Оліна, загинули в автокатастрофі, намагаючись утекти від долі та згубного режиму. Так увічнилась миття їхнього земного воєнного життя, однак сила кохання і мистецтва дозволила врешті зануритися у велич Абсолюту, у світ вічний, незмінний, нескінченний.

Аксіологічною домінантою творчості Г. Белля є гостре засудження війни, тож головних героїв наратор виписав крізь призму протиріч, засудження, ненависті до фашистської війни: «Я ненавидів тих усіх, що оце проїхали повз нас, співаючи «Стрільця»... і «Марію на лужку»... і «Як гарно бути солдатом»... і «Сьогодні нам належить Німеччина, а завтра – цілий світ». Я ненавидів усіх, усіх, з ким мені доводилося лежати в нестерпній тісноті у вагоні й у казармі. Ах, у казармі...» (Белль, 2014).

Україна посідає визначне місце в інтерпретації німецького Нобелівського лавреата. Саме у Львові, Чернівцях, Чернігові та інших куточках України німецькі окупанти зазнали нечуваних втрат, українські простори навіювали страх на німецьких загарбників. Автор промовисто описує Львів: «Вулиці тут такі, як у всіх великих містах світу. Широкі, елегантні, пологі сумні вулиці з блідо-жовтими будинками, які здаються вимерлими. А на вулицях повно людей. Люди. Як багато

людей!» (Белль, 2014). Воєнний Львів виблискує ідентичними українськими сонячно-блакитними маркерами, однак болісно завмирає під воєнним натиском наступального й агресивного режиму. У рецепції як німецького, так і українського наратора Україна у час воєнного тиску відкриває нові можливості задля рятунку та відродження нації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, спільними для творів українського та німецького автора є збірний образ жінки на війні як берегині роду, з одного боку, і як порадиці, музи – з іншого. Психологічний малюнок обох творів показує образ українців, котрі мужньо стверджують, що не бояться смерті, позаяк воюють за землю пращурів, натомість німецькі солдати заглядають в очі смерті із великим страхом і нерозумінням, за що помирають. Воєнні паралелі пекельних воєн доцільно провести із війною РФ проти України у XXI сторіччі. Символічними й алюзійними є ремінісценції, зокрема «Дума про братів Азовських» як маніфест проти нівеляції сімейних цінностей та духовного падіння (на противагу фольклорній історії, герої роману «Чорне Сонце» із почесно увічнюють своїх побратимів, до останнього боронять рідну землю). Алюзія на німецький вірш Арчібальда Дугласа вказує на те, що всі, хто не згоден із нацистською владою, у Німеччині вважають ворогами: «– “Там будем рибалити і полювати, як у давні добрі часи!” Знаєш, звідки ці рядки? – питає, усміхаючись, Оліна. – Це німецький вірш.

Арчібальд Дуглас. Там ідеться про чоловіка, якого вигнали з рідної країни, розумієш? А ми, ми хоч і живемо в рідній країні, ми все одно вигнанці. Вигнанці в себе на батьківщині, цього нікому не зрозуміти» (Белль, 2014).

Інтермедіальні зв'язки літератури, музики репрезентують інтелектуальний розвій головних героїв аналізованих полотен, котрі під прицілом смерті знаходять розраду у мистецтві екзистенції.

Чорне сонце як символ містичного явища (у творі демонструє допомогу та спасіння) та поїзд як символ невпинного руху, що веде до смерті репрезентують транспарентність життєвої канви, позаяк той, хто боронить рідну землю, пов'язаний із нею невидимим, однак міцним духом предків, а наступальні кроки із метою загарбання чужих територій та вивищенням над іншими неминуче ведуть до трагічної смерті завойовників. Біблійна традиція проповідує, що той, хто взяв меч, від меча й загине. Будь-яка війна обертається трагічною поразкою для країн-завойовників, позаяк світло завше перемагає темряву, як у біблійному контексті, так і в життєвому дискурсі.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у компаративному аналізі уже відомих та нових німецько-українських мілітарних зразків, задля показу обструкційного впливу війни на людські долі та демонстрацію наслідків війни РФ проти України у XXI сторіччі через можливості художнього дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белль Г. Поїзд точно за розкладом. Пер. Галина Лозинська, Галина Сварник, Євген Попович, Євгенія Горева, Олекса Синиченко. 22 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=6806>.
2. Вайло К. Філософсько-антропологічні проблеми у антивоєнних творах Генріха Белля. Наукова Бібліотека. 2018. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1383/1/138-135-143.pdf>.
3. Василь Шкляр. Ці хлопці – нової кістки, нової формації. 2015. URL: <https://web.archive.org/web/20180520021314/https://gre4ka.info/kultura/22678-vasyl-shkliar-pro-biitsiv-azovu-u-novii-knyzi-tsi-khloptsi-novoi-kistky-novoi-formatsii-foto-video-podkast>.
4. Власюк А. Людина, яка знала, коли і де вмре: Генріх Белль. 2018. URL: <https://uamodna.com/articles/lyudyna-yaka-znala-koly-i-de-vmre-genrih-bellj-potyag-tochno-za-rozkladom/>.
5. Шкляр В. Чорне Сонце : збірка / Василь Шкляр ; худож. Маріанна Пашук. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 304 с. : іл.

REFERENCES

1. Bell H. (2014). Poizd tochno za rozkladom. Per. Halyna Lozynska, Halyna Svarnyk, Yevhen Popovych, Yevheniia Horeva, Oleksa Synychenko. [The Train Was on Time]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=6806> [in Ukrainian].
2. Vailo K. (2008). Filosofska-antropolohichni problemy u antyvoienykh tvorakh Henrikha Bellia. [Philosophical and anthropological problems in the anti-war works of Heinrich Bell]. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1383/1/138-135-143.pdf> [in Ukrainian].
3. Shkliar V. (2015). Tsi khloptsi – novoi kistky, novoi formatsii. [These guys are of a new bone, a new formation]. URL: <https://web.archive.org/web/20180520021314/https://gre4ka.info/kultura/22678-vasyl-shkliar-pro-biitsiv-azovu-u-novii-knyzi-tsi-khloptsi-novoi-kistky-novoi-formatsii-foto-video-podkast> [in Ukrainian].
4. Vlasjuk A. (2018). Liudyna, yaka znala, koly i de vmre: Henrikh Bell. [The man who knew when and where he would die: Heinrich Bell]. URL: <https://uamodna.com/articles/lyudyna-yaka-znala-koly-i-de-vmre-genrih-bellj-potyag-tochno-za-rozkladom/> [in Ukrainian].
5. Shkliar V. (2018). Chorne Sontse. [Black sun]. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozwillia. [in Ukrainian].